I

TARİHTE MÜSLÜMANLAR

OTTO

TARİHTE
MÜSLÜMANLAR

I

OTTO

ISBN: 978-625-7236-29-4
CİLT
9 786257 236294

ISBN: 978-625-7236-28-7
TAKIM
9 786257 236287

Tarihte Müslümanlar
Proje Yürütücüsü ve Genel Koordinatör
Prof. Dr. İrfan AYCAN

Editörler
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR (7-10. yy.)
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (18-21. yy.)
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ (11-13. yy.)
Prof. Dr. Eyüp BAŞ (14-17. yy.)
Prof. Dr. Fatih ERKOÇOĞLU (14-17. yy.)
Doç. Dr. Nurullah YAZAR (11-13. yy.)
Doç. Dr. Mustafa Necati BARIŞ (7-10. yy.)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif FİDAN (18-21. yy.)

Sertifika No: 44396
ISBN 978-625-7236-28-7 (Tk)
978-625-7236-29-4 (1.c)

Baskı: Ayrıntı Basımevi Ankara - Sertifika No: 13987

İletişim Adresleri
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4
06690 Çankaya Ankara
tel.-faks: 0312. 439 01 69
www.ottoyayin.com
otto@ottoyayin.com
facebook.com/otto.yayinlari
twitter.com/ottoyayin

Kitâbü Mesâili'l-Fıkh, *Kitâbü'r-Rık* ve *Kitâbü't-Târîh* adlı eserlerinin bulunduğu belirtilmektedir. Bilhassa son eser sonraki klasik tarih eserlerine kaynaklık etmiştir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer aldığı gibi cüzler hâlindeki çeşitli müstakil derlemelerde de bir araya getirilmiş ve bunlar üzerine muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Biyografisi ve fıkhi görüşleri üzerine çeşitli kitap, tez ve makaleler kaleme alınmıştır.

KAYNAKÇA

Cirit, H., "Hicrî II. Asır Muhaddis ve Fakihlerinden Leys b. Sa d, İlmî Kişiliği ve Eserleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII (2000), s. 183-201.

Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, Kahire 1349/1931.

İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, Beyrut 1995.

İbn Hacer el-Askalânî, *er-Rahmetü'l-Gaysiyye bi't-Tercümeti'l-Leysiyye* (nşr. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlî), Beyrut 1987.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Beyrut 1388/1968.

Merad, A., "al-Layth b. Sa'd", *EI2*, V, 711-712.

Özen, Ş., "Leys b. Sa'd", *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 164-168.

Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, Beyrut 1401-05/1981-85.

2.3.2.8. MÂLİK B. ENES (Ö. 179/795)

Şükrü Özen

İmam Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Asbahî el-Himyerî, 93/712 yılında Vâdilkurâ'nın Zülmerve köyünde doğmuştur. Kahtanilerin alt kolu Zû-Asbah kabilesindendir. Dedesi veya onun babası Ebû Âmir Yemen'den gelerek Medine'ye yerleşmiş ve Kureyş'in Teym b. Mürre kabilesinin müttefiki olmuştur. Ebû Âmir'in Bedir dışındaki bütün gazvelere katılan bir sahabi veya muhadram olduğu rivayet edilmektedir. Dedesi Mâlik ise Hz. Osman döneminde Mushaf'ın istinsahında, onun vefatında da defin işlerinde görev almış tabiin büyüklerindendir. Babası Enes ilimle ilgilenmekle birlikte önemli bir konuma gelememiştir. Ailesinden ilimle iştigal eden pek çok kişi yetişmiştir.

İlk tahsil döneminde yedi yıl Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec'in hadis derslerine devam etmiş, daha sonra meşhur fakih Rebîatürre'y'in fıkıh derslerine katılarak kendisini geliştirmiştir. Ancak hocasının rey taraftarı olması, kendisinin Ehl-i Hadis'e meyli sebebiyle derslerini terk ederek İbn

Şihâb ez-Zührî, İbn Ömer'in azatlısı Nâfi', Hişâm b. Urve, Ebü'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân, Eyyub es-Sahtiyânî ve Yahya b. Said el-Ensârî gibi önde gelen hadisçilerin ilim halkalarına katılmıştır. Medine'nin ilmî bakımdan sahip olduğu merkezî konum sebebiyle hac ve umre için gittiği Mekke dışında memleketinden ayrılmamış, Halife Mehdi'nin Bağdat'a davetini de geri çevirmiştir. 300'ü tabiinden, 600'ü tebeüttâbiînden olmak üzere 900 kadar kişiden hadis rivayet etmiş, kendisinden de bin üç yüzü aşkın kişi rivayette bulunmuştur.

Zekâsı ve çalışkanlığıyla kendisini ispat eden Mâlik daha yirmi yaşlarında kendi ifadesine göre yetmiş âlim liyakatine onay verdikten sonra fetva vermeye başlamıştır. Nâfi'in (ö. 117/735) vefatından sonra Mescid-i Nebevi'deki ilim halkasının başına geçmiş ve kısa sürede üne kavuşmuştur. İslam dünyasının her yerinden öğrenciler onun derslerine katılmak üzere Medine'ye akın etmişlerdir. Hac münasebetiyle Hicaz'a gelen Ebû Hanîfe, Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd, Ebû Yusuf gibi önde gelen müçtehitlerle bilgi alış verişinde bulunarak farklı ilim çevrelerinin birikimlerinden haberdar olmuş; Abdullah b. Mübarek, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve İmam Şâfiî ise kendisinden daha uzun süre istifade etmişlerdir. Derslerinden istifade edenlerin sayısı binlerle ifade edilmekle birlikte seçkin talebeleri; Osman b. İsa b. Kinâne, İbnü'l-Mâcişûn ve Mutarrif Medine'de; Abdullah b. Vehb, İbnü'l-Kasım, Eşheb el-Kaysî, Abdullah b. Abdülhakem Mısır'da; Şebtûn, Yahya b. Yahya el-Leysî Endülüs'te; Esed b. Furât Kayrevan'da; Ka'nebî ve İbnü'l-Muazzel Irak'ta mezhebinin yayılmasına öncülük etmişlerdir. Günümüzde Mâlikî mezhebi Arap Yarımadası, Mısır, Sudan; Kuzey, Batı ve Orta Afrika'da yaygındır.

Resmî görev aldığı bilinmeyen Mâlik, Emevîler ve Abbâsîler ile bunlarla mücadele hâlindeki siyasi gruplara karşı tarafsız kalmaya çalışmış; hilafet konusunda açıkça fikir beyan etmemiştir. Buna karışın hakkı tavsiyeye bir vesile kılmak ve ehil olmayan insanların yönlendirmelerinin önüne geçmek için idarecilerle iyi ilişkiler kurmuştur. Adli konularda bilirkişi olarak görüşüne başvurulduğu olmuştur. Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin 145/762 yılındaki isyan hareketi sırasında Medinelilere Halife Mansur'a biatlerinin ikrah altında gerçekleştiği gerekçesiyle bu biatin geçerli olmadığına fetva vermiş, bu fetva harekete katılımı hızlandırmış, ancak kendisi evine kapanmıştır. Fetvası sebebiyle Vali Süleyman b. Cafer tarafından kırbaç cezasına çarptırılmış, omuzu zarar görmüştür. Sosyal ilişkilerini sıkı tutan biri olmasına rağmen özel mazereti sebebiyle toplum içine çıkmayı zamanla azaltmış, nihayet Cuma namazlarına bile gidemeyecek kadar inzivaya çekilmiştir.

Kısa süren bir rahatsızlık sonrası 14 Rebîülevvel 179/7 Haziran 795 tarihinde Medine'de vefat etmiştir. Vali Abdullah b. Muhammed'in kıldırdığı cenaze namazı sonrasında Baki Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Günümüzde varlığını sürdüren dört Sünnî mezhepten birinin kurucusu ve Medine'nin yetiştirdiği en önemli ilim adamlarından olan İmam Mâlik kaynaklarda, 'Hicret yurdunun/Medinelilerin/Hicazlıların imamı' diye anılmaktadır. Medine ekolü içinde farklı eğilimler bulunmakla birlikte kendi döneminde bu ekolden söz edildiğinde umumiyetle ilk akla gelen kişidir. Şâfiî, "Mâlik Allah'ın, halkına karşı hüccetidir. Mâlik ve İbn Uyeyne olmasaydı Hicaz ilmi yok olurdu." demiş; Süfyân b. Uyeyne Mâlik'in hem hadiste hem sünnette; İbn Hanbel ise onun hadis ve fıkıhta imam olduğunu söylemiştir. Buhârî'ye göre en sahih sened Mâlik – Nâfi' – İbn Ömer şeklinde olandır. Hadis rivayet teknikleri ile ilgili görüşlerine önem verilen Mâlik'in rical ve hadis tenkidinde de üstat olduğu kabul edilmiştir.

İmam Mâlik, yetiştiği şehir olan Medine'nin bilgi birikimini ve kültür mirasını kucaklamış ve bu şehrin âlimlerinin genel teorilerine umumiyetle sahip çıkmıştır. Sahabenin büyük çoğunluğunun yaşayıp vefat ettiği hicret ve vahiy şehri Medine'deki yerleşik uygulamaların (*amelü ehli'l-Medîne*) Hz. Peygamber ve ashabın uygulamaları niteliği taşıdığını düşündüğü için usulünde bu uygulamalara, haber-i vâhid olan hadislere tercih edecek kadar ayrı bir önem vermiş, herkesin bunlara tabi olmaları gerektiğini savunmuştur. Bununla birlikte yeni metotlara da kapısını açık tutmuş, daha önce Irak rey ekolünün etkisi altında hocası Rebîatürre'y'le başlayan, Medine ekolünün gelenekçi çizgisinden kısmen ayrılışın başta gelen temsilcisi olmuştur. Bir yanda gelenekçi çizgisini amel anlayışı ile pekiştirirken öte yanda kitap, sünnet ve icma yanında ilk dönemden itibaren kullanılan bir akıl yürütme şekli olan kıyas, kamu yararı (*maslahat*), şâriin maksadı gözetilerek belirli bir cüz'i meselede kıyasın terk edilmesi (*istihsan*) ve harama götüren vasıtaların yasaklanması (*sedd-i zerâi'*) gibi yöntemlere metodolojisinde geniş yer vermiştir. Ayrıca dinen muteber sayılıp sayılmadığı bilinmeyen mürsel maslahat (*istislâh*) prensibinin ilk olarak onun tarafından kullanıldığı belirtilmiştir.

Kelami tartışmaların yaygınlık kazanmaya başladığı bir dönemde ilmî faaliyetlerde bulunmasına karşın selefin tutumunu benimseyerek bu tartışmalara katılmamış, katılmayı uygun bulmamış ve ortaya atılan fikirlerin aktarılmasını da onaylamamıştır. Müteşabih ayet ve hadisleri yorumlamaksızın kabul etmişr, bu tür nassları sorgulamayı doğru bulmamıştır. Bazı konularda selefin itikadi anlayışlarından ayrıldıklarını düşündüğü Mu'tezile, Hâri-

cîler, Kaderiye ve Şia gibi gruplara mesafeli durmuştur. Hicazlılar arasında Mâlik'i sevmek Ehl-i Sünnet'in nişanesi kabul edilmiştir.

Mâlik'in hayatı boyunca sürekli gözden geçirerek oluşturduğu, günümüze farklı versiyonları ile gelen en temel eseri olan *el-Muvatta'*, birinci asırda Medine'de umumiyetle muteber olan nazariyelerin hülasasını içermektedir. Eser, fıkıh ve hadis terimlerinin birbirinden ayrılmadığı bir dönemin literatürünün bakiyesidir. Fıkıh bölümlerine göre tertip edilen ve bu alanda bir ilk kabul edilen eserde o, konularla ilgili hadisleri, sahabe ve tabiin kavillerini zikretmiş, sonra kendi kanaatini bildirmiş, haklarında rivayet bulamadığı konu başlıklarının altını ise kendi açıklamalarıyla doldurmuştur. Hz. Peygamber'in siyerine ilişkin tarihî hadislere yer vermemesi esasen rivayetleri fıkhi bakışla değerlendirdiğini ve hadislerin üçte biri kadar önemli bir kısmının mürsel olması onun hadisçiler gibi rivayetlerin senedlerinin şeklen ittisaline pek ehemmiyet vermediğini ve farklı tariklerini araştırmadığını göstermektedir. Abbâsî halifelerinden Ebû Cafer el-Mansur, Mehdi ve Harun Reşid'in yargıda birlik ve istikrarı sağlamak için *el-Muvatta'*ı kanun kitabı hâline getirme tekliflerine, her bölgedeki sünnet mirasına ve âlimlerinin içtihatlarına bağlı olarak muhtelif anlayışların yerleşik hâle gelmiş olması sebebiyle insanların kendi tercihleriyle baş başa bırakılması gerektiğini söyleyerek olumlu cevap vermemiştir.

Esası Esed b. Furât'ın *el-Esediyye*'sine dayanan, Sahnûn tarafından yeniden düzenlenen *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* ise İmam Mâlik yanında bir kısım öğrencilerinin içtihatlarını da içeren en kapsamlı eserdir; her iki eserin oluşumunda da İbnü'l-Kasım merkezî konumdadır. İmam Mâlik'in farklı konulara ait birkaç risalesinin daha bulunduğu belirtilmektedir. Bilmediği konularda bilmediğini söylemekten çekinmemiştir. Medine uygulamasının dinî nitelik taşıdığını düşünmesinin sonucu olarak bu prensibin şaibelerden uzak kalması için bidatler konusunda oldukça hassasiyet göstermiş, Mescid-i Nebevi'de yapılan herhangi bir mekruh, hatta mubah şeye bile şiddetle karşı çıkmıştır. Hz. Peygamber Medine'de metfun olduğundan bineğe binmeyip daima yürümeyi tercih etmiştir. Yahya, Muhammed ve Hammâd adlarında iki oğlu, Fatıma adında bir kızı vardır.

KAYNAKÇA

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah el-Kurtubî, *el-İntikâ fi Fezâili'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Fukahâ* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1431/2010, s. 36-113.

İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Haydarabad 1371-73/1952-53, I, 10-31.

İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1388/1968, V, 63; *el-Mütemmim*, s. 433-444.
Kâdî Iyâz, *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik li-Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik* (nşr. Ahmed Bekir Mahmud), Beyrut 1387/1967, I, 102-279.
Kaya, E. S., "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 519-535.
Özel, A., "Mâlik b. Enes", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 506-513.
Özen, Ş., *İslâm Hukuk Düşüncesinde Aklîleşme Süreci: Başlangıçtan Hicrî 4. Asrın Ortalarına Kadar*, Marmara Üniversitesi SBE, 1995, s. 322-355 (doktora tezi).
Şerefeddin İsa b. Mesud ez-Zevâvî el-Mencelâtî, *Menâkıbu Seyyidina'l-İmâm Mâlik* (nşr. Harun b. Abdurrahman Âl-i Bâşâ el-Cezâirî), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2012.

2.3.2.9. EBÛ YUSUF (Ö. 182/798)

Şükrü Özen

Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim b. Habib b. Sa'd el-Becelî el-Kûfî, 731 yılında Kûfe'de doğmuştur. Ensardan olan büyük dedesi Sa'd b. Büceyr genç yaşta katıldığı Hendek Gazvesi'nde gösterdiği yararlık sebebiyle Hz. Peygamber'in duasını almış, daha sonra Kûfe'ye yerleşmiş ve burada vefat etmiştir.

Çok çocuklu ve yoksul bir ailenin ferdi olarak dünyaya gelen Ebû Yusuf küçük yaşta ailesinin geçimine katkı sağlarken bir yandan da ilim halkalarına katılmıştır. Dönemin geleneğine uygun olarak hadis ve fıkıh derslerine devam etmiş, önceleri hadis tahsiline ağırlık vermişken kadı İbn Ebû Leyla'nın derslerine katılmış ve böylece teorik fıkıh bilgisi yanında yargılama hukukunu öğrenme imkânı elde etmiştir. Daha sonra tahsilini fıkıh metodunu kendisine daha uygun bulduğu Ebû Hanîfe'nin yanında sürdürmüştür. Ünlü siyer âlimi İbn İshak'tan bir ay süreyle ders alması dışında yaklaşık on dokuz (veya on yedi) sene Ebû Hanîfe'nin derslerine kesintisiz devam etmiştir. Hadisçilerle de irtibatını kesmeyen ve fırsat buldukça onların meclislerine devam eden Ebû Yusuf güçlü hafızası sebebiyle takdir edilmiş, Ehl-i Re'y içinde hadis rivayeti konusunda en güvenilir kişi olarak tanınmıştır.

Ebû Hanîfe'nin vefatından on beş yıl sonra Ebû Yusuf geçim sıkıntısı sebebiyle Bağdat'a taşınmış, burada tanıştığı Halife Mehdî-Billâh tarafından 166 (782) yılında Bağdat'ın batı yakasındaki Medînetü'l-Mansûr'a kadı atanmıştır. Ertesi yıl oğlu Yusuf'u yerine kadı bırakarak Cürcan'a vali atanan veliaht Musa el-Hâdî ile birlikte gitmiş, Mehdî-Billâh'ın vefatı üzerine Bağdat'a dönüp eski görevini sürdürmüştür. Harun Reşid zamanında kādılkudâtlık